

Herredags-prästen på Stångenäset

av Sven Rydstrand

Ur Hällungen 1969

Sedan Bohuslän införlivats med Sverige år 1658 visade det sig att betydande svårigheter uppstod då det gällde att försöka försvenska bohusläningarna, som påstod sig vara ganska konservativa och hade en stark karlek till sitt gamla fädernesland. Särskilt svårt var det att genomföra den svenska kyrkoordningen i Bohuslän, vartill kanske främst bidrog den omständigheten att många bohuslänska präster var av födsel och vana dansksinnade. Konungen och Göteborgs domkapitel försökte när några pastorat var lediga att sända dit upp svenska präster för att dessa skulle påverka befolkningen i rätt riktning. Men sällan har några präster blivit så dåligt mottagna i Bohuslän som dessa. De utsattes ideligen för trakasserier av olika slag och hade därför inte så lätt för att sköta sina sysslor.

Till Stångenäsets pastorat sände Karl XII år 1703 sin förre fältpräst och gode vän, västgöten Andreas Bornander. Han var son till regementspastorn och kyrkoherden i Saleby, Sven Larsson Bornander, och var vid sin ankomst till Stångenäset blott 34 år. Det är klart att både konung och biskop väntade sig mycket av en så ung kraft när det gällde att genomföra den kyrkliga uniformiteten. Ännu satt de gamla längst borta i kyrkan och sjöng sina danska psalmer, och det talades då och då om uppror emot nyordningen både i Kville och Skee kyrkor, då biskopen varit där för att visitera. Härom finns det förresten domstolsprotokoll bevarade.

Redan vid sin ankomst till Bro prästgård den 7 maj 1703 fick den nye kyrkoherden erfaras att han icke var välkommen. Och det var själve häradskrivaren i Sunnerviken, som på ett synnerligen olämpligt sätt ofredade honom. Kanske berodde motståndet mycket på att här fanns en ganska ung prästänka med många barn, och man hade givetvis önskat att hon kunnat bli "konserverad" genom giftermål med sin mans efterträdare. Men nu var Bornander gift och hade hustru och barn med sig, varför prästänkan kördes bort utan förbarmande. Det uppstod också stora ekonomiska utgifter för pastoratet genom nytt prästgårdsbygge, ty den gamla prästgården var förfallen, och Bornander hade fått konungens tillstånd att bygga nytt.

Prosten Andreas Bornander
Oljemålning i Bro kyrka
Foto Morgan Sandström

Om "mottagningen" vid den nye kyrkoherdens ankomst till Bro, berättar Sunnervikens dombok från tinget på Rööd i Tossene den 3 juni år 1703 följande:

"Hans ärevördighet, kyrkoherden till Brastads församling, ärevärdige och vällärde herr Andreas Bornander, inlägger uti rätten en skriftelig libell emot häradskrivaren uti Sunnervikens fögderi, välaktade Niclas Henberg, och andrager däruti huru han, bemälte

häradsskrivare, den 7 maj av äreirighet överföll dess lagstade tjänare, Måns Carlsson, utanför hans dörr i prästgården, där herr häradsskrivaren sig satt. Av ett bistert sinne rycker han hatten av drängen och kallar honom för "en hundsvått" och säger: "jag skall lära dig att göra åtskillnad på folk!" Så kastade han hatten efter drängen i dörren och slog honom med den i ryggen och ville honom med hugg och slag angripa, vilket dock förhindrades. Såsom herr kyrkoherden förmenar att häradsskrivaren icke allenast prästerskapets privilegier överträtt utan och hemfriden brutit, ty hoppas herr Kyrkoherden att utslag få njuta emot herr häradsskrivaren i enlighet med vad Sveriges lag, prästerskapets privilegier och andra kungliga förordningar medgiva."

Bro gamla prästgård, som byggdes 1705, under prosten Bornanders tid

Sedan häradsskrivaren besinnat att det kunde betyda halshuggning att ofreda en av konungen tillsatt präst samt förstått att Bornander sannerligen inte var lätt att leka med, blev

han synnerligen ångerfull och medgörlig. Han betygade sålunda att han inte alls vetat om att det var en prästdräng, som han ofredat. Bornander godtog till slut hans försök till förlikning, och tingsprotokollet slutar på följande sätt:

"Sedan tinget var utsatt inkom hans ärevördighet herr kyrkoherden och herr häradsskrivaren och uti åtskilliga goda och förnäma vänners närvaro och genom deras medlande blevo de vänligen och väl förlikta och lovade varandra att de efter denna dagen skola vara och förbliva goda och förtroliga vänner och i ingen måtto den ene må den andre något argt och listigt eftertänka utan städse förbida alla möjliga tillfällen att visa varandra heder och ära och tjänst, lovandes herr kyrkoherden att lämna denna saken i evig förgätnhet, så framt herr häradsskrivaren icke utan given orsak själv i någon måtto giver tillfälle att yppa densamma. Det herr häradsskrivaren försäkrar icke skall ske, vilket de bägge begärde måtte till mera trygghet och säkerhet inprotokolleras."

Men motståndet mot den nye svenske prästen avstannade inte därmed. Även de närboende bönderna gjorde vad de kunde för att göra hans liv surt. De rev ned prästgårdens gärdesgårdar så att deras kreatur gick in på prästgårdens ängar och förstörde säden, och Bornander blev tvungen att stämma dem till tinget för att förmå dem att sätta upp stängslen igen. Men det betydde ovänskap och bråk, som säkert minst av allt främjade den kyrkliga försvenskningen. De gamla bönderna var mycket dansksinnade, och det gjorde inte saken bättre att de blivit berövade två av sina viktiga näringsgrenar, sillfisket och fraktfarten - missgrepp av den svenska regeringen, ansåg de.

Inte sällan blev det också bråk i Lysekil, då den nye kyrkoherden kom till fiskelägets kapell för att predika eller sköta sina förrättningar. Ett protokoll från häradstinget på Mellby i Bro den 8 juni år 1708 berättar följande:

"Kyrkoherden på Stångenäset, ärevördig och vällärde herr Andreas Bornander, anklagar den föravskedade soldaten vid Kungl. Maj:ts garde, Christopher Brandt, för det att denne på den femtonde söndagen efter Trinitatis efter predikan kom in till honom i hans logemente i Lysekil hos Peder Nilsson och honom med åtskilliga svåra expressioner överfallit, såsom kallat honom en bedragare och protikemakare

Därtill överföll honom med hugg och slag, jämväl lovade honom att kyrkoherden skulle få pröva sina krafter på det rum, som han inte skulle tro honom om. Utlät sig ock däröver, att han icke behöver gå i kyrkan utan kan taga sin bok och gå upp på berget och göra sin gudstjänst. Därtill svor han och ställde sig mycket ohövligh, sägandes att det är soldatens varje att kunna bra svärja. Anhållandes nu herr kyrkoherden att hans ärevördighet för denna Brandts våldsamhet beskyddas och att Brandt må efter lag och privilegierna anses."

Brandt svarade för sig på tinget att han hade varit "helt drucken" och därför inte hade vetat vad han gjorde. Han hade varit med i kriget i Polen, och där hade han fått så svåra blesyrer i huvudet, att han inte var riktigt klar. Nu bad han om ursäkt för sitt tilltag. I själva verket var dock inte Brandt ensam skyldig. Säkerligen var det några av Lysekils strandsittare, som gett honom brännvin och intalat honom vad han skulle säga till prästen.

Bro kyrka och prästgård strax före Bornanders tid, Notera byggnaden nedanför till höger om kyrkan, Det är prästgården som revs under Bornanders tid, och ersattes med en ny byggnad 1705. Detalj från en lantmäterikarta år 1698.

Ty över hela samhället låg en stark motvilja emot såväl Bornander som Karl XII. Därom vittnar bl. a. det förhållandet att prästen inte lyckades få ett enda vittne från Lysekil, som kunde styrka hans sak.

Tingsrätten fann emellertid att Brandt genom sitt smädliga tal emot konungens egen höga person samt emot kyrkan och prästen, hade *"förgjort både liv och lösen"* och sålunda enligt den svenska lagen borde avrättas. Domen skulle visserligen först underställas Göta hovrätts prövning, och dess utslag är inte bekant. Men det är föga troligt att det blev någon ändring, när det gällde en så grov försyndelse.

Bygden kring Bro kyrka i slutet av 1800-talet

Det blev snart mera bråk i Lysekil, ty år 1715 anmäler Bornander att han icke *"kan utbetomma sin lön och rättighet av Lysekil, såsom hans salig förman herr Owe Tegnér den avnjutit, nämligen 36 daler silvermynt årligen, förmeddelst att innebyggarna darsammanstädes icke kunna bliva ense för vad som envar av dem bör utgiva, utan somliga undandraget sig att utgiva den garant, som de såväl till honom som till hans förman tillförendet utgivit hava och således stympa hans rättighet."*

Lysekilsborna svarade härtill att efter försvenskningen hade det blivit så svåra tider för dem, då de inte kunde fiska som förr eller idka fraktfart. Därför kunde de inte ge så hög lön till prästen, men de lovade att ge honom 24 daler silvermynt årligen. Detta blev dock inte godkänt, utan lysekilsborna blev senare tvingade att betala 36 daler till prästen. Den 1 juli år 1723 fick kronobefallningsmannen Hans Gråa i Uddevalla ett brev från kyrkoherde Bornander, som däri berättade att han söndagen förut, då han hade avslutat gudstjänsten i Lysekils kyrka, hade han blivit överfallen av Bengt Svenssons hustru, Elin Mathisdotter, som med grova smädelser och skrik ofredat honom och ropade att han som en hund hade skällt på henne i sin predikan, vilket hela församlingen hade kunnat höra. Hon hade sedan fortsatt att förfölja kyrkoherden med skri och rop hela kyrkovägen och lät sig icke lugnas ens när han talade till henne. Därför begärde kyrkoherden befallningsmannens hjälp för att få beivrat kvinnans överfall, som han ansåg vara stridande emot prästerskapets privilegier. Hans Gråa

lät också instämma hustru Elin till tinget på Mellby den 10 oktober år 1723, där hon fick svara för sitt tilltag.

Vid tinget berättade Elin att hon under Bornanders predikan hade fått en så svår värk i ett finger, att hon inte kunde få någon ro eller lisa, förrän hon tagit fram sin lilla fällekkniv och skurit ett hål på ett sår. När då Bornander blev varse att hon tog fram fällekkniven, utropade han genast från predikstolen att "*där sitter en kvinna, som är så fåfäng att hon skär naglarna.*" Elin hade då blivit så häpen och ängslig att hon inte kunnat avhålla sig från att efter mässan, då de flesta hade gått ut ur kyrkan, gå fram till kyrkoherden och visa att det var nöden som drog henne till att taga fram fällekkniven. Men tingsrätten trodde inte på hennes förklaring utan hänvisade saken till domkapitlets prövning. Troligen blev hon därför vederbörligen avstraffad.

Kyrkoherde Bornander levde emellertid inte alltid själv efter gällande lagar och förordningar. Han låg ofta i strid med sina ämbetsbröder, och inte alltid framstår han som den bättre parten. Därför inkallades han rätt ofta till domkapitlet i Göteborg att svara för sina tilltag, och protokollen om honom är talrika. Ett av de intressantaste härrör från år 1713 och det lyder på följande sätt:

"Upplästes herr prostens Seths i Foss inkomna svar om pastorens i Bro, herr Andreas Bornanders inkomna förklaring över det mål bemälte herr prost över herr Bornander angivit angående det som tilldragit sig i Bro vid ett slätteröl, då herr prosten i fortidet år varit där för att visitera, varefter herr Bornander, som efter laga stämning var till i dag inkallad, blev inropad, då herr biskopen först förehöll för vad skuld herr Bornander var stämd, vilket närmare kungjordes honom genom herr generalens och guvernörens ankomna brev, varefter och blev uppsatta följande frågor:

1. Angående likstolens obilliga stegrande och i synnerhet att han för tvenne utfattiga folks begravning skolat fordrat 20 daler silvermynt, då desamma folk likväl intet hade utan voro hos sina barn. Då svarade herr Bornander att han ej hade fordrat eller pålagt sådana 20 daler utan vederbörande hade bjudit honom och godvilligt givit honom dem, men uppå herr biskopens vidare påminnelse efter vad det här inkomna kontraktet måste herr Bornander tillstå, att när de hade bjudit honom 18 daler, så hade han svarat: "Varför icke 20 daler"? Då hade de svarat ja.

Då lät biskopen förstå, att sådant syntes honom så mycket obilligare, som de bägge liken begravdes på en gång och att därmed var för pastoren ett enkelt besvär. Pastor Bornander fick sedan en allvarlig påminnelse, att det vid sådana tillfällen måste brukas en noga försiktighet, så att därvid ej något begås, som kan förorsaka förargelse och klagomål. Han må betänka huru mycket oanständigt det är av en prästman att således liksom tvinga församlingen till dylika utbetalningar, vilka giver sådant anseende som skulle predikoämbetet vara endast köpenskap och ingen dess tjänst kunna få, utan att därför gives så mycket som prästerna fordrar. Lovandes han att så ej vidare göra, och han bad för denna gången om tillgift.

2. Angående ett fattigt tiggarelik, som så länge hade blivit stående i vapenhuset att det luktade, vilket herr Bornander ej ville begrava, förrän han hade fått betalning, varefter hustrun, som liket tillhört, måste det själv begrava. Så tillstod herr Bornander att för detta liket var honom bjudet tre daler silvermynt, som han ej fått, och han hade en daler j or ut att j or dr a, därom herr kapellanen påmintes. Härpå förklarade herr Bornander sig att han skolat

skrivit till herr Hans Räfsal och bjudit honom att begrava, men han gjorde det ej, utan tvivel av den orsaken att han velat hava något för sitt omak, det han ej fått. Om måndagen fick han som dödde Herrens nattvard, på tisdagen eller onsdagen dödde han, och på söndagen därefter skulle han begravas, men då sådant ej skedde, begrov målsägaren liket på måndagen, därpå, så att längre hade det ej stått. Därvid var herr biskopens allvarliga förmaning denna, att ingen bör låta liken stå obegravna utan så strax begrava dem, när därom göres ansökning. Och om de icke kunna få sin billiga likstol i godo, så hava de sådant att söka hos Befallnings havanden, vilka förmaningar och varningar blev vid detta tillfälle givna herr Bornander, som antog dem sig till efterrättelse.

3. Anbelangandes vad vid prästmötet i förlidet år hänt i Bro prästegård med det anställda slätterölet, så förehöll herr biskopen sådant var mycket oanständigt och oförsvarligt gjort, särdeles som det är alldeles stridande emot kunglig lag och förordning, varför herr prosten Seth väl gjort, i det han ej allenast sådant sökt dämpa utan det ock till rättelse här angivit, låtande herr pastoren Bornander jämväl förstå, att vad han i detta mål hade visat emot herr prosten, det hade han vid detsamma gjort emot herr biskopen själv, vars vikarius prosten är och i hans ställe dit kommen, vilket herr biskopen inte hade förmodat av herr Bornander. Han lät honom fördenskull allvarsammeligen förstå, att såvida han så igenkommer, gör han så emot herr biskopen själv, som då ingalunda lär er lämna sådant utan behörig ivran och laga näpst."

Bornander synes emellertid ha varit rätt nitisk i sin själasörjargärning. År 1714 gjorde han en undersökning och fann att flera av sockenborna ännu icke gått till nattvarden eller blivit konfirmerade, trots att de var över 30 år gamla. Han tog då itu med att undervisa dem. Flera gick till nattvarden trots att de vid klockarens förhör visat sig icke äga tillräckliga kunskaper. Då blev de körda bort från altaret och tvingades gå till klockaren och läsa. Någon annan skolundervisning fanns det inte för allmogen.

År 1719 blev Bornander prost i Vikornas kontrakt, och samma år reste han till Stockholm för att som herredagsman hylla drottning Ulrika Eleonora. Han utgav då till drottningens ära en tryckt minnesskrift, betitlad "*Then Swenska Nordstiernans Fägnesamma Åskådande, Då Ullrika Eleonora af Riksens Ständer Hyllades.*" Skriften bestod nästan uteslutande av rim, och Bornander undertecknade verserna med signaturen "*En HerredagsPräst i thet Arma Bohuslän.*"

Dagen före julafton år 1750 avled kyrkoherden och prosten Bornander i Bro prästgård. Han ligger begraven i Bro kyrka i ett murat gravkor, och där hänger också hans minnestavla och porträtt.